

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора,
члена-кореспондента НАН України,
директора ДУ «Інститут Івана Франка НАН України»

Євгена Казимиrowича Нахліка

на дисертацію **Богдана Володимировича Цимбала**

«Василь Доманицький – дослідник і видавець творів Марка Вовчка»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.01.09 – літературне джерелознавство і текстологія
(Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1 грудня 2020 р.)

Подана до захисту дисертація **актуальна** з огляду на потребу підсумування як вовчкознавчих напрацювань Василя Доманицького, котрі свого часу становили переламний етап у дослідженні життя і творчості Марка Вовчка, так і довголітньої наукової рецепції різноманітної вовчкознавчої спадщини цього непересічного літературознавця. До того ж нині у вітчизняному літературознавстві гостро відчувається потреба у фахівцях із джерелознавства й текстології, адже з цієї спеціальності, яка передбачає копітку роботу в архівах, із рукописами, відчитання яких часто становить неабиякі труднощі, захищається вкрай мало дисертацій.

Я з великим інтересом і задоволенням прочитав дисертацію Б. Цимбала, тому що вона належить до тих рідкісних праць, у яких автор уперто, терпляче й неухильно шукає істину, прискіпливо намагається перевірити джерела і з'ясувати правдивість відомостей, наводить логічні доводи, оперті на достеменних фактах, а якщо вдається до припущень і спростування усталених уявлень, то робить це з докладною і переконливою аргументацією або з великою обережністю.

Повністю підтримую критичне налаштування Б. Цимбала до сприйняття й освоєння різноманітних друкованих та писемних джерел – листів, спогадів, нотаток, досліджень тощо. Вартий цілковитого схвалення і його критично-аналітичний підхід до осмислення наукового доробку та методологічних зasad самого В. Доманицького. Імпонує також сміливий критичний підхід навіть до праць найближчих попередників, відверті дискусії з ними.

Одержаній пошуком об'єктивного знання, Б. Цимбал слушно звертає увагу на некритичне сприйняття джерел серед багатьох сучасних не лише популяризаторів, а й дослідників, повторення неперевірених, а то й хибних фактів, що, на жаль, сприяє множенню невірогідних відомостей та й навіть фактографічних (біографічних) помилок. При цьому дисертант не обмежується спростуванням нагромаджених неточностей у темі свого дослідження, а й з'ясовує їх причини.

Приметна позитивна риса цієї надзвичайно сумлінної джерелознавчої дисертації – ретельне опрацювання численних архівів Києва, Львова, Москви, Санкт-Петербурга, Нью-Йорка, завдяки чому запроваджено в науковий обіг невідомі джерела, актуалізовано й перевіreno маловідомі, розшукано нові відомості та з'ясовано значну кількість фактів про видавницу і наукову діяльність Василя Доманицького, пов'язану з життєписом і літературною спадщиною Марка Вовчка.

Науковці й раніше не лише брали до уваги, а й осмислювали вовчкознавчі праці В. Доманицького (починаючи ще за його життя), однак робили це вибірково й розрізнено. **Наукова новизна дисертації** полягає в тому, що в ній уперше аналітично розглянуто всю вовчкознавчу спадщину В. Доманицького, з урахуванням її освоєння, а також з'ясування багатьох дотичних питань у працях наступних – аж до сучасних – дослідників (Вікторії Хоню, Євгенії Сохацької, Віктора Дудка та ін.). Безперечне наукове значення роботи Б. Цимбала в тому, що в ній уперше всеохопно і всебічно, систематизовано й критично простежено й висвітлено новаторську роль Доманицького в дослідженні життя і творчості Марка Вовчка, перекладах і видаванні її літературних та епістолярних текстів, узагальнено, а місцями підкориговано гіпотези й висновки попередніх дослідників, переглянуто, уточнено і з'ясовано низку часткових фактів.

Відповідно до проблемно-тематичного та жанрового розмаїття вовчкознавчої спадщини Доманицького дисертація логічно складається з **двох розділів: «Василь Доманицький – видавець творів Марка Вовчка» і «Василь Доманицький – дослідник творчості Марка Вовчка»**. Водночас проблематика обидвох розділів ширша від означеної в цих назвах, бо містить ще й висвітлення принагідних моментів біографії письменниці та її етнічного походження (дисертант слушно вбачає в розвідках Доманицького перші спроби життєпису Марка Вовчка), а також біографії самого Доманицького.

У перших двох підрозділах **першого розділу** – «1.1. Участь Доманицького в діяльності видавництва “Вік”» і «1.2. Підготовка антології “Вік”. Знайомство з Марком Вовчком» – перевірено і з’ясовано низку дат, які стосуються діяльності цього київського видавництва й одноименної антології, участь у них Доманицького, його взаємин з іншими письменниками, співпрацю Марка Вовчка з цим видавництвом. Вельми істотним є те, що уточнено окремих адресатів листів (докладніше про це далі у відгуку). Достеменно встановлено найранішу дату в історії «Віку» – 7 жовтня 1895 р., а також найранішу дату участі Доманицького в роботі об’єднаного видавничого гуртка – 31 жовтня 1895 р., коли молодий дослідник подав на розгляд цензури рукопис.

У наступних підрозділах детально розкрито участь Доманицького у видаванні творів Марка Вовчка в книжковій серії «Віку» «Українська бібліотека» (1.3), його роботу над українськими перекладами для третього тому «Народних оповідань», що вийшов у львівському видавництві «Українсько-руська Видавнича Спілка» 1904 р. (1.4), спроби підготовування до друку невідомих творів з архіву Марка Вовчка, коментованого видання її літературної спадщини, монографії про її життя і творчість (1.5).

У **другому розділі** на основі праць В. Доманицького, а також Б. Лепкого, О. Дорошкевича, М. Сиваченка та ін., Б. Цимбал звів воєдино, систематизував і критично переосмислив різні версії історії створення, надсилання, редактування, отримання цензурного дозволу та друкування первого тому «Народних оповідань» (1857) і, наскільки дали зможу зробити наявні джерела, запропонував обґрунтовану власну картину цих процесів. Зокрема, узяв до уваги спростування Миколою Сиваченком (не раз не помічене дослідниками) поширеної версії Олександра Дорошкевича, начебто Марія Маркович переглядала Кулішеве редактування «Народних оповідань» і з багатьма змінами не погодилася, а тому в цих місцях відновила свою попередню редакцію. Насправді «Народні оповідання» пішли до друку після Кулішевого редактування без перегляду його змін авторкою, а отже, без погодження з нею (с. 164–166 дис.). Ретельно проаналізувавши всі попередні дослідницькі версії підготовування до друку первого видання «Народних оповідань», а також збережені рукописи і верифікувавши послідовність етапів, що їх проходило Кулішеве редактування, погодження з цензурою і друкування текстів, дисертант докладно виклав своє бачення видавничої історії цієї книжки, досить аргументоване й переконливе (с. 166–169).

Хоча об'єктом дисертації є вовчознавчі праці В. Доманицького, Б. Цимбал принаїдно з'ясовує внесок у вовчознавство інших дослідників. У дисертації вперше докладно висвітлено цікаві міркування Івана Стешенка про авторство «Народних оповідань», зроблені з погляду авторської психології, зокрема психології творчості (с. 111–118 дис.). Для з'ясування авторства «Народних оповідань» вони дають інакший дослідницький матеріал, аніж текстологічні спостереження Доманицького, – художньо-естетичний, мовно-етнографічний, мистецько-психологічний, по-своєму цінний, хоча й дискусійний. Цю непубліковану доповідь І. Стешенка, виголошенну на засіданні Українського наукового товариства в Києві 16 вересня 1907 р. (реферат «Марко Вовчок і українські його твори»), Б. Цимбал цитує за автографом, збереженим в архіві автора (Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. І. Од. зб. 8618. 9 арк.). Її варто опублікувати з науковими коментарями, щоб вона стала доступною для зацікавлених дослідників.

З дисертації Б. Цимбала інший літературознавець, Богдан Лепкий, знаний зазвичай як історик українського письменства, постає як уважний і вдумливий текстолог, котрий підкорегував спостереження і висновки В. Доманицького над текстуальними особливостями та видавничу історією «Народних оповідань» (с. 160–162).

Дисертація, у якій скрупульзно верифіковано доводи й концепцію В. Доманицького, потверджує загалом усталене в українському літературознавстві уявлення, що автором «Народних оповідань», опублікованих під псевдонімом Марко Вовчок, була Марія Маркович. Водночас, визнаючи вплив Опанаса Марковича на дружину в становленні її як української письменниці, обережний у висновках дисертант, за браком вірогідних відомостей, залишає відкритим питання про те, яку конкретну допоміжну роль одіграв її чоловік у створенні «Народних оповідань» (с. 189 дис.). З викладених у дисертації матеріалів та міркувань на цю тему можна здогадуватися, що це була роль якоюсь мірою ініціатора, натхненника, порадника, генератора творчих задумів та ідей (щодо розбудови сюжету, фабули та образів-персонажів), урешті – роль первого редактора і посередника в опублікуванні жінчиних оповідань.

Поряд із з'ясуванням обставин появи та текстологічної історії першодруку «Народних оповідань» у дисертації критично й повчально простежено

текстологічні засади підготовування посмертних видань українських творів Марка Вовчка.

Оцінюючи дисертацію Б. Цимбала, треба мати на увазі, що в ній, згідно з поставленими завданнями, осмислюється не літературна та фольклористична діяльність і видання книжок Марії Маркович самі по собі, а те, який внесок у вивчення вовчознавчих питань зробив В. Доманицький. Тому в деякі проблеми, побіжно зачеплені в дисертації (мабуть, тому, що не виявлено загиблення у них В. Доманицького), Б. Цимбал також не заглиблювався (наприклад, проблематичність існування авторського тексту повісті «Маруся» українською мовою, датування творів, про які стало відомо на початку ХХ ст.: «Дяк», «Гайдамаки», «Хапко», закінчення «Пройдисвіта»), і це виправдано з погляду об'єкта й предмета дослідження. Однаке в окремих моментах з'ясування дотичних питань дало б змогу кинути додаткове світло на обговорювані проблеми. Наприклад, залишилося без відповіді питання про те, чиї записи ввійшли до збірки «Двісти українських пісень». Співи і слова зібрали Марко Вовчок. У ноти завів Едуард Мертке (у дисертації в опису назви пропущено словосполучення «і слова», с. 104). Із запланованих восьми випусків цієї збірки вийшов у Лейпцигу й Вінтертурі 1865 р. заходом Марії Маркович тільки перший (25 пісень). Дисертант лише наводить мемуарний здогад Миколи Шугурова при причетність до зібраних пісень Опанаса Марковича (с. 104–106 дис.). А тимчасом з'ясування питання про те, чиї записи та публікації пісень і з яких джерел увійшли до цієї збірки, збирачем якої значилася на титулі фірма «Марко Вовчок» (правдоподібно, письменниця була упорядницею пісень, записаних нею та іншими), важливе для зрозуміння того, як досить вільно ставилася Марія Маркович до переплетення власного авторства (у цьому разі – збирання та упорядкування народнопісенних текстів) із чужим.

У дисертації Б. Цимбал мимохідь торкається **питання Франкового ставлення до авторства «Народних оповідань»** (с. 110–111), зокрема, зауважує: «Категорично стверджувати, що позиція Франка в питанні авторства “Народних оповідань” від початку лишалася незмінною, немає достатніх підстав» (с. 110). Однак не пояснює, у зв'язку з якою і чиєю думкою виникла потреба такого зауваження. На жаль, у дисертації не враховано нашої статті про Марка Вовчка у «Франківській енциклопедії», де Франкові висловлювання щодо проблеми авторства «Народних оповідань» висвітлено досі найповніше (і то повніше, ніж в обговорюваній дисертації), притому простежено, як змінювалися

Франкові погляди на цю проблему в літературознавчих публікаціях від 1901 р. до 1910-го¹. З викладу дисертанта виходить, наче зміни у Франковій позиції полягали в тому, що письменник упродовж 1903–1907 рр. хитався у здогадах про авторство «Народних оповідань». Насправді Франків погляд на цю проблему змінювався хронологічно і послідовно, поглиблюючись під впливом різних публікацій, зокрема Доманицького: відгадки про одноосібне авторство Опанаса Марковича (не згаданий у дисертації огляд «З остатніх десятиліть XIX століття»: *ЛНВ.* 1901. Т. 15. Кн. 8. С. 59–60), припущення про спільне авторство подружжя Марковичів (стаття «Южнорусская литература», надрукована 1904 р., але написана 1902 р.², ще до того як Франко прочитав українське оповідання Марка Вовчка «Чортова пригода» в десятій книжці «Киевской Старины» за жовтень 1902 р.) далі до переконання в авторстві Марії Маркович і в невизначеності стосунку до нього Опанаса Марковича (відгук на «Чортову пригоду» «Нове укр[айнське] оповідання Марка Вовчка»: *ЛНВ.* 1903. Т. 21. Кн. 2), відтак до певності щодо її авторства без згадки про можливу причетність до нього Опанаса Марковича (некролог «Марія Маркович (Марко Вовчок)»: *ЛНВ.* 1907. Т. 39. Кн. 8/9; лист до Доманицького середини жовтня 1907 р.), а врешті, до твердження, з покликом на вовчкознавчі публікації Доманицького, про безсумнівне авторство «Народних оповідань» самої Марії Маркович («Нарис істории українско-руської літератури до 1890 р.», Львів, 1910, примітка до передруку статті «З остатніх десятиліть XIX століття» у Франковій книжці «Молода Україна», Львів, 1910)³.

У зв'язку з цим не можу погодитись із таким твердженням дисертанта: «У профільних енциклопедіях автори зосереджуються на висвітленні відповідної сфери досліджень ученого (“Шевченківський словник”, “Полтавська шевченкіана”, “Шевченківська енциклопедія”), а також наукових контактів (“Франківська енциклопедія”). Ці видання мають непересічне значення, однак, відповідно до специфічного “жанру” енциклопедичної статті, не становлять самостійних розвідок, а фіксують стан розробки конкретного питання на той час» (с. 32). Насправді чимало статей у шеститомній «Шевченківській

¹ Нахлік Євген, Нахлік Оксана. Вовчок Марко / Євген Нахлік, Оксана Нахлік // Франківська енциклопедія. Львів : Світ, 2016. Т. 1 : А–Ж. Серія : Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники. С. 283–289.

² Наш досвід опрацювання статті «Южнорусская литература» під час написання персоналій до «Франківської енциклопедії» переконує нас у тому, що ця стаття була написана принаймні років за два до публікації у виданні «Энциклопедический словарь» (СПб., 1904. Т. 41).

³ Див.: Нахлік Євген, Нахлік Оксана. Вовчок Марко. С. 286–287.

енциклопедії» та започаткованій (вийшов перший том) «Франківській енциклопедії» аж ніяк є не довідково-інформативними, ознайомлювальними, констатувальними, а таки новаторськими, пошуковими й відкривавчими. Своєю суттю, самостійними розвідками у «Франківській енциклопедії» є стаття «Доманицький Василь Миколайович», у якій системно, всебічно, по-новому й досі найповніше висвітлено взаємини та співпрацю Франка й Доманицького⁴, а також уже згадувана стаття «Вовчок Марко». Залишається сподіватися, що ці публікації, яких бракує у дисертаційному списку літератури, будуть враховані під час підготовання до друку монографії.

Дисертант неточно зацитував і передав думку І. Франка з рецензії на три томи антології «Вік», видані в Києві 1902 р. Б. Цимбал пише: «Важлива позитивна відмінність антології від усіх інших попередніх видань такого типу як у Російській, так і в Австро-Угорській імперії, на якій наголосив Іван Франко в рецензії, – уперше разом було надруковано [з погляду стилістики треба: були надруковані. – *C. H.*] поряд із творами письменників підросійської України “не як куріози, а як товариші, також галицькі та буковинські поети”» (поклик на вид.: ЛНВ. 1902. Т. 19. Кн. 8. С. 102) (с. 58 дис.). Насправді в зацитованій фразі у першодруку немає слова «поети», а замість сполучника «та» стоїть сполучник «й» (лише в наступному реченні маємо фразу «ті галицькі та буковинські поети», але стосується вона лише першого тому антології, у якому надруковано поетичні тексти). А головне – Франко мовить про видання, у якому вміщено поряд твори як наддніпрянських, так і галицьких та буковинських авторів, як *перше в Російській імперії* (а не також в Австро-Угорській): «Перший раз отсе в українськім виданню в Росії обік українських поетів і письменників найшлись рядом, не як куріози, а як товариші, також галицькі й буковинські»⁵. Неточно парофразована думка Франка спонукала мене звірити цитату з першодруком, адже відомо, що у Львові раніше вже виходили антології та шкільні читанки, які містили вибрані твори наддніпрянських, галицьких, буковинських та «угоруських» (за сучасною термінологією, закарпатських) письменників, і Франко знав про ці видання, а саме: «Антологія руська. Збірник найзначніших творів руських поетів» (1881)⁶, читанки (хрестоматії) Алексія Торонського

⁴ Нахлік Євген. Доманицький Василь Миколайович / Євген Нахлік // Франківська енциклопедія. Львів : Світ, 2016. Т. 1 : А–Ж. Серія : Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники. С. 565–576.

⁵ Також див.: Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916. С. 361.

⁶ Див.: Нахлік Є. Хто уклав «Антологію руську»? / Нахлік Є. Віражі Франкового духу : Світогляд. Ідеологія. Література. Київ : Наукова думка, 2019. С. 565–576.

(1868), Олександра Барвінського (за консультацією П. Куліша, 1871), Омеляна Партицького (1871), Юліяна Романчука і Костя Лучаківського (1871), Ю. Романчука (1879) та ін.

Б. Цимбал остаточно доводить, що лист Доманицького до Марка Вовчка, традиційно датований (через помилку під час підготовування до друку) 10 (23) листопада 1901 р., насправді в автографі датований 10 вересня 1901 р. (с. 65–66 дис.), а лист Марка Вовчка (писаний рукою Михайла Лобача-Жученка, але з її підписом), зазвичай хибно атрибутований як лист до Володимира Науменка з лютого-березня 1901 р., насправді, як уже раніше згадався і зазначив, на жаль, без жодного пояснення, Борис Лобач-Жученко в «Літопису життя і творчості Марка Вовчка» (К., 1983. С. 367), є відписом Доманицькому в травні-червні 1901 р. на його листа від 9 (22) травня 1901 р. (с. 64–68 дис.). Щоправда, дисертант не уточнив од себе дати написання цього листа і всупереч своєму викладові хронології трьох листів Марка Вовчка до Доманицького помилково подав, наче її останній лист до нього написаний 14 березня 1901 р. (с. 68).

У дисертації подекуди виявляється логічна суперечність між *гіпотезою* як такою (котра, як відомо, є ймовірним знанням, припущенням, вірогідністю якого не перевірена й не доведена) і встановленим *фактом*. Наприклад, дисертант переконливо доводить, що лист Марка Вовчка від 29 грудня 1902 р., що досі вважався адресованим до Доманицького, насправді звернений до Федора Матушевського (як і згадався раніше Ол. Дорошкевич). Однак це своє доведення дисертант подає як припущення: «Отже, я припускаю, що останній у двотомнику лист Марка Вовчка до Доманицького від 29 грудня 1902 року насправді адресований Матушевському, як це й значиться у виданні 1928 року <...> та 1956 року <...>» (с. 61). На користь своєї «гіпотези», як означує свої міркування дисертант, він наводить певні «факти» (с. 61), які переконують у «правильності пропонованої реатрибуції» (с. 63), і доходить аргументованого висновку, що «немає жодних підстав» вважати цей лист «адресованим комусь іншому, а не Федору Матушевському» (с. 63). Отже, це вже не гіпотеза, а ствердження, доведений факт.

Що стосується припущення Б. Цимбала («Припускаю», – пише він), що «лист Марка Вовчка, який традиційно атрибутується як лист до Володимира Науменка (умовно датується другою половиною грудня 1902 року) <...>, насправді також адресований Матушевському» (за згадом дисертанта, цю

«коротку записку» «написано невдовзі після листа від 29 грудня 1902 року») (с. 63), то це, справді, радше досить імовірна гіпотеза.

В іншому місці дисертації автор визнає: «Звичайно, усе викладене вище не більше ніж гіпотеза, але на відміну від припущення попередніх дослідників, вона не суперечить фактам» (с. 169). І тут-таки, нижче вже категорично зазначає: «Отже, на підставі викладених вище аргументів я стверджую, що в “Народних оповідань” (1857) не одне, а два джерела друку, а саму підготовку видання в друкарні було розпочато ще до отримання цензурного дозволу на друк» (с. 169). Тож і в цьому місті варто було навести лад зі співвідношенням між гіпотезою і доведенням фактів і чітко означити, про що йдеться: якщо гіпотеза, то логічно вжити слово «припускаю», тоді як запевнення «стверджую» корелює з поняттям «доводити».

І ще така дрібна заувага. Дисертант зазначає щодо фактографії біографістики: «Та позаяк усі факти його біографії ще не з'ясовано остаточно, питання участі Доманицького в підготовці збірки творів Марка Вовчка 1902 року залишається відкритим» (с. 69). Ніколи всі факти біографії будь-якого письменника не буде з'ясовано остаточно. Тому коректно було б сформулювати думку про причину нерозв'язаності питання простіше: «За браком відомостей, питання участі Доманицького в підготовуванні збірки творів Марка Вовчка 1902 року залишається відкритим».

Незважаючи на ці зауваження, кандидатська дисертація Б. Цимбала є безумовно вартісним, новаторським, цлісним і завершеним дослідженням, у якому наукові положення, фактологічні відкриття і висновки скрупульозно аргументовані, переконливі й викладені чітким, логічним і ясним стилем. Усі поставлені завдання (с. 34 дис.) виконано поетапно у відповідних розділах та підрозділах і підsumовано у «Висновках». Оформлення дисертації відповідає сучасним вимогам.

Зміст автoreферату відповідає структурі й положенням дисертації та сконденсовано передає її істотне наповнення, новаторство й обґрунтовані висновки.

За темою дисертації опубліковано 4 статті в наукових фахових виданнях України та одну – в іноземній періодиці, є також 3 додаткові публікації. У них викладено основний зміст поданої до захисту роботи.

Упевнений, що дисертаційні напрацювання Б. Цимбала будуть використані для дослідження життя і творчості, а також видавничого впорядкування й

коментування писемної спадщини Марка Вовчка, В. Доманицького, П. Куліша, О. Марковича, І. Франка, І. Стешенка, С. Єфремова, Б. Грінченка, М. Грінченко, О. Дорошкевича та ін., при викладанні університетських курсів з історії української літератури, становлення вітчизняної текстології, літературного джерелознавства та книговидання.

В особі Б. Цимбала маємо конче потрібного нині ґрунтовного джерелознавця, прискіпливого фактолога, практичного текстолога, чий приклад варто наслідувати іншим молодим (та й не лише молодим) науковцям. За часів, коли переживаємо наплив безвідповідальних, поверхових популяризаторів з недбалим ставленням до фактів, поширювачів чужих і власних фактографічних помилок, такі дослідники вкрай потрібні нашему літературознавству.

Тож вітаю наукового керівника дисертації Галину Миколаївну Бурлаку та відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури з вихованням молодого науковця, сумлінного і вмілого фахівця з текстології та літературного джерелознавства, добротна робота якого дає сподівання, що він стане продуктивним дослідником, примножить здобутки Інституту й гідно продовжить вітчизняні традиції в галузі зазначених дисциплін.

Дисертація, поза сумнівом, повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), і це дає всі підстави присудити Богданові Володимировичу Цимбалу науковий ступінь кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.09 – літературне джерелознавство і текстологія.

Євген Казимирович Нахлік,
доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор ДУ «Інститут Івана Франка НАН України»

12 листопада 2020 р.

